

Іван Нечуй-Левицький

Старосвітські батюшки
та матушки

Харків
«Фоліо»
2024

Широко розкинулось село Вільшаниця, недалеко од Росі, по зелених горбах та долинах. Серед села в долині лиснів довгий ставок. Коло самої греблі проти млина на пригорку стояла стара дубова церква з п'ятьма банями, а коло неї, неначе вгніздившись в густому вишнику, стояла ще старіша за церкву, присадкувата, широка дзвіниця з стовпчиками навкруги. Проти церкви через дорогу була оселя вільшаницького священника; за старим домом зеленів старий садок. І пригорки, й довгі долини, й зелені левади в вербах понад ставком — усе зеленіло й лисніло на веселому сонці, а білі чисті хати скрізь біліли в садках, ніби чиясь вередлива рука, граючись, розкидала їх в поетичному безладді по горбах та долинах.

На південь за пологими левадами та сіножатями, за купами вільхи та верболозу, проти синього неба ясно вирізувалась ламана смуга горяного берега Росі. По горах та западинах мріли ліси; поміж лісами ніби тонули в срібній імлі то там, то там села, блищали хрести на білих банях церков, мріли на пригорках білі хати. Високий берег, оповитий прозорим туманом, мрів в далечині, неначе поетичний міраж в прозорому синьому небі.

Дія діялась в двадцятих роках XIX віку. Було літо. Вже зайшли жнива. Вже настав гарячий робітний час. Стояла година, ще й до того був будень, — а в дворі й за двором в священника стовпилась сила народу: в Вільшаниці тільки

що поховали старого священника, Петра Моссаковського. Уся громада зійшлась в його двір на поминальний обід.

Усе широке подвір'я суспіль було заставлене не столами, а дошками, покладеними на пеньках та окоренках. Вподовж цих дощок сиділи долі довгими рядками парафіяни покійного панотця. За подвір'ям стовпилась сила дітей, хлопців та дівчат і заглядала в двір через тин. Діти повилазили на тин і обсіли його, неначе горобці. На городі палало трое багаттів, а кругом їх вешталась молодиці, сновигали баби. В легенькому диму од багаття було видно з десяток здорових золійників та горшків з усякою стравою для обіду. Незабаром молодиці почали насипати в здорові миски та яндоли страву й ставили по дошках; другі виносили з хати в ряднах і розкладали по столах покряний на скибки хліб та книші. Коло самісінького порога довгими рядками посідали за обід старці та старчихи сливе з усіх ближчих сіл. Народу було сила. Місця для всіх не ставало: одні рядки, пообідавши, вставали, другі сідали натомість. Після чоловіків сідали молодиці та баби.

Прислуговуючі наймички та молодиці насилу настачали страви. Тут обідало все село, обідали прохожі, проїжджачі; старці посходились з усієї околиці... Горілка виходила відрами, та й ще не можна було настачити на всіх.

Чотири сини небіжчика отця Петра — два священники, один диякон і один дяк — з здоровими пляшками в руках ходили поміж столами і підряд частували усіх.

Найщедріше частували вони парафіян свого панотця, бо знали, що громада зараз по обіді почне вибирати заступника на місце старого покійного панотця. А їм усім однаково бажалось зайняти батькове місце в рідному, здоровому й багатому селі.

На причілку, в холодку, під високими черешнями, були понакривані столи для духовенства та значніших парафіян-господарів. Невістки покійника вітали гостей.

Сонце стало на вечірньому пружі. Священники встали з-за столів, а за ними разом повставали усі люди на всьому широкому дворі. Гомін стих одразу. Настала така тиша, неначе на всьому дворі не було живої душі. Стало чуть, як щебетали в садку пташки. Старий сивий священник, обернувшись до церкви, почав правити здоровим басом парастас. Його голос розлягався по всьому подвір'ї. Старий батюшка наприкінці парастаса підняв голос і голосніше покликнув «вічну пам'ять» небіжчикові. І все духовенство, яке тут було, заспівало «вічная пам'ять!». А в той час титар, сивий, аж білий, з довгими вусами, тричі навхрест підійняв вгору здоровий полив'яний червоний жбан сити, придержуючи зверху рукою хліб, котрим був накритий жбан. Усі люди, що стояли в дворі і за двором, почали хреститись та кланятись до церкви: сотні рук замахали, сотні голів то нахилялись, то піднімались, сотні уст шепотіли не дуже тихо: «Вічная пам'ять! Вічная пам'ять!» І несподівано неначе схопився серед тиші в дворі вітер, і неначе зашелестів на вітрі лист в садку на дереві. І той шелест помаленьку стихав, доки зовсім не стих... І знов в дворі і на причілку стало тихо-тихо, аж мертво...

Сини покійника з усім духовенством пішли в покої. Чоловіки поздймали дошки й повносили в повітку; поодкочували під тин пеньки та окоренки. Сила людей розсипалась по дворі. Молодиці та старці повиходили з двору за ворота. Зісталась в дворі сама громада. Почались вибори нового священника.

Громада загомонила й загула, неначе загули бджоли в пасіці пізнього літнього вечора після важкого гарячого дня; по всьому дворі люди позбивались в купки й стиха розмовляли. Насилу було чути то там, то там: «А хто пак оце буде в нас за священника? Кого нам обирати?» Одні радили, що найкраще було б обібрати на парафію одного з старших синів покійника, котрі вже були священниками

в сусідніх селах; другі обзивались за третього сина — дякона; але ще тихіше ходив гомін, що старші сини покійного панотця не дуже мирять з своїми парафіянами, а дякон п'є по корчмах горілку й б'ється не тільки з людьми, але часом і з жидами, навіть з жидівками.

— Панове громадо! — спокійним, але твердим голосом промовив старий титар, кругом котрого стовпились такі ж самі старі діди. — З-поміж чотирьох цих настоятелів на парафію оберімо собі за священника найменшого покійникового сина Харитона. Він зріс на наших очах; ми його добре знаємо. І чоловік він добрий, богобоящий, не гордий; часом вряди-годи вип'є з нами по чарці, але не п'янствує, не тиняється по корчмах; він і до людей привітний та ласкавий, і гортань має добру. Нема що й казати! З його буде добрий священник. Напишімо прошення до владики, даймо йому підводу та грошей на дорогу, та й нехай з богом рушає до Києва. Чи так, панове громадо?

— Так, так! Титар добре радить! — загомоніли діди кругом титаря, і ця гадка, неначе стрілами, полетіла по всьому дворі.

Титар вийшов з свого круга, пройшов вздовж і впоперек по дворі поміж громадянами та питав в усіх і в кожного, чи пристають вони на його думку за цього одного з чотирьох теперішніх настоятелів на вільшаницьку парафію. Перед титарем люди розступались; голови без шапок коливались, і од кінця до кінця скрізь було чуть: «Так, так! Це правда! Нехай Харитін буде в нас за священника!»

Титар пішов в покої і оповістив священникам і самому Харитонові, що парафіяни обібрали його на парафію. Старшим сином покійника очевидячки стало ніяково. Харитін поклонився покірненько й подякував за честь.

— Вийдіть же, пане дяче, до громади! — сказав титар, легенько кланяючись Харитонові.

Харитін вийшов на ганок. Слідком за ним вийшли священники, окрім братів. Гомін в громаді одразу стих. Титар з сходів голосно спитав:

— Чи згоджуєтесь, панове громадо, щоб мати добродія Харитона в себе за священника на нашій парафії?

— Згода, згода! — гукнула громада як один чоловік. — Нехай він буде в нас за священника!

Харитін низько поклонився й подякував громаді.

— Волимо Харитона! Харитін нехай буде в нас за панотця! — знов загуло з усіх боків.

Харитін знов поклонився й хотів щось сказати, щоб подякувати громаді, але вже й перших його слів не можна було почути. Піднявся шум та гам, яким звичайно кінчаються усі громадські збори. Громада гула, неначе вітер в лісі. Задні лави заколивались і посунули з двору. Неначе вода в здорову заливу, що несподівано одразу прориває греблю, вони погнали поперед себе купи дівчорі, хлопців та молодичь, котрі висли коло воріт. Заворушилось і все стовпище в дворі і широкою хвилею полилось з воріт на улицю. В дворі стало порожньо й тихо.

На ганку все ще стояв щасливий Харитін, високий, тонкий, рівний станом, біловидий, з густими руськими кучерями, що спадали трохи не до плечей. Він пильно дивився на густу масу чорних шапок, схожу на чорну ріллю, доки й останній чоловік не вийшов з двора. В його на делікатному виду зайнявся рум'янець, як він, провівши очима всіх до останку, вертався в світлицю серед сусідів священників, котрі, очевидно, спочували до його й були прихильніші до його, ніж до братів.

— Поздоровляємо вас, Харитоне Петровичу! — перші загомоніли проворні матушки. — Теперечки ж шукайте собі десь гарну паніматку, та й нехай вам бог благословить на парафію сісти.

Харитонів брат, диякон, глянув сердито на матушок, неначе п'ятака їм кинув, і промовив:

— В батька ще й ноги не захололи, а ви вже й про весілля...

— Та що ж, брате! Живий живе й гада! — обізвався найстарший брат. — Вже батька не вернемо з домовини. А от вийдуть сороковини, то й щастя, Боже, Харитонові й одружитись, і висвятитись.

— Оце правда! Це мудре слово! Хіба ж в нас не знайдеться з ким одружитись, чи що? А гаятись тепереньки з цим таки не випадає, — задріботіли матушки.

Вони вже неначе й забули за похорон і почали перебирати та пригадувати усіх знайомих паннів в околиці. Одна матушка згадала між іншими паннами за Онисю Прокоповичівну. Почувши це ймення, Харитін липнув засоромленими очима й знов спустив їх додолу. Перед ним в одну мить, неначе блискавка, блиснув Онисин вид. Він згадав її й — забув навіть на той час за смерть і похорон батька. Раз він бачив її в Богуславі на ярмарку й од того часу не міг її забути. І тепер він неначе побачив її серед ярмаркового натовпу, на ясному сонці, в шовковому червонястому горсеті, в картатій плахті, в сорочці з мережаними рукавами, в квітках та мережках, обсіпану гарячим сонцем — неначе серед ярмаркового стовпища, шуму та гаму десь узялася райська птиця, прилинула і впала серед чорних та білих свиток, серед смушевих чорних шапок.

Хоч гості вже й пообідали й добре випили, але по старинному звичаю на столі знов поставили здорові пляшки настойки та наливки. Гості все пили по чарці та стиха балакали. Розмова йшла поважна, неголосна. Гості очевидячки шанували пам'ять небіжчика й говорили стиха, ніби небіжчик ще й тепер лежав на лаві, або неначе ще й досі не скінчився похорон. Тільки вряди-годи якась там дуже

голосна та прудка матушка, забувши за похорон, дзеленькала, неначе в голосний дзвоник дзвонила.

Харитін сидів, похиливши голову й похнюпившись, а думи снувались в його в голові, як нитки на снівниці. І похорон, і вибори, й несподівана батьківська парафія, й зависність його братів — все це ворушилось в його думках. Він насилу чув гомін в покоях, не розбирав навіть ні слів, ні тямки розмови в тому густому гомоні. І чогось йому почувся інший густий гомін: не в покоях, а десь-інде, десь неначе на Богуславському ярмарку. Чогось його думи знов перелетіли до Богуслава, й він неначе побачив ярмарковий натовп, ярмаркове вештання. Люди сновігають між возами, між крамницями, між ятками, неначе комашня. Він навіть почув гарячий од сонця ярмарковий дух куряви, возів, коліс, пахощі од трави та переїдів сіна на возах. А з того натовпу знов виглянула до його Онися, вся в квітках та мережках. Він ніби вглядів її чудові темні очі: на його ніби впав з тих очей гострий погляд. І щось миле, невиразно приємне та привітне одразу сповнило його серце. Він почував, що й досі пам'ятає той гарний веселий Онисин вид, що й досі не забув за ті темні очі.

— Харитоне Петровичу! Чого це ти так напіндючився та задумався й по чарці не п'єш? — сказав до його старший брат.

Харитін опам'ятався й схаменувсь.

«Ой, що ж це мені верзеться в голові? Це ж грішні думки та ще й на батьковому похороні! Батька тільки що засипали землею, а я вже грішу грішними думками. Цур їм, пек їм, тим думкам!»

Але ті грішні думки все чогось настирливо лізли йому в голову. Він згадав, як ховали батька, як співали «вічну пам'ять», а грішні думки все ворушились в його серці. А пишний вид в стрічках та в квітках все мрів перед ним навіть в легенькому диму кадила, в прозорому повітрі

спорожнілого двора та садка, в важкому повітрі невеличких покоїв покійного панотця. Через недавній спів «вічної пам'яті» по батькові йому почувся дзвінкий Онисин голосок на ярмарку.

«Ой грішу! Отже ж грішу! — подумав Харитон. — А все оті цокотухи розворушили мої думки, згадали мені про Онисю. А бодай вас лиха година взяла! Це ж гріх! Це ж гріх!»

А той гріх в квітках та стрічках все манячив перед ним і неначе дражнив його богобоящу душу.

Надвечір один по одному роз'їхались усі сусіди й знайомі небіжчика Моссаковського. Сини, не змагаючись, спокійно поділились батьківським добром; старші брати, взявши собі дещо з батьківського добра на пам'ятку про батька, залишили Харитонові, як найменшому в сім'ї, по народному звичаю на Україні, усе нерухоме добро й господарство. Вони попросили одного старого священника, котрий вже не мав парафії, «наблюдати» вільшаницьку парафію, доки Харитін висвятиться на священника, а самі поспішали до господи, бо вже зайшли жнива.

Настав вечір. І в покоях, і в дворі стало порожньо й неначе мертво після здорового натовпу, вибірного гаму та вештання. І дім, і двір неначе вмерли разом з померлим господарем, старим панотцем. Зістався в сумних покоях сам Харитін з своїми думками та мріями про священство та про Онисю в квітках, та стрічках, та в червоних черевичках.

Дуже помалу тяглися для Харитона дні до сороковин. А тим часом до Онисі часто заїжджали женихи, а найчастіше од других вчашав Марко Павлович Балабуха, філософ. Він тільки що покинув недавно перед тим реформовану давню Київську академію, щоб піти на село на парафію.

Онися Степанівна була одним одна дочка старого священника в селі Чайках. Чайки були за двадцять верстов од Вільшаниці. Вони розкинулись на горяному високому

правому березі Росі. Високий берег був ніби поперерізуваний поперек узенькими западинами та ярами й подекуди понад Россю закиданий скелистими терасами. Розкішні западини та долинки, мальовничі тераси пишались, ніби закидані й застелені чудовими садками. То там, то там, од берега до самого верху гір білили чистенькі хатки, то ніби ховаючись од сонця та завірюх попід скелями, то потопаючи в долинах, в зелених садках. По обидва боки села, як дві зелені стіни, стояв густий дубовий ліс. Посеред села ніби стриміла на щолопочку на найвищій терасі й неначе пишалась дубова церква з п'ятьма білими банями. Коло церкви притулився домок священника Прокоповича. Од його по крутій горі до самого берега Росі неначе спадав зеленими рунами розкішний старий садок. Проти села, понад Россю, на десятки верстов скрізь було видко села на пологих луках, на подолі та рівнині, поцяцькованих то жовтими нивами, то зеленими лугами та гайками, то левадами.

1

Була неділя. Прокоповичі тільки що пообідали. Старий панотець пішов в пасіку й ліг в катразі спати. В кімнаті сиділи мати й дочка та лузали насіння. Вони розмовляли за паничів, що приїжджали до Онисі Степанівни.

— А що пак, дочко, оце будемо діяти? Чи швидко підемо заміж, чи ще довгенько будемо перебендювати? — спитала мати в дочки.

— Про мене, мамо, йдїть собі заміж хоч і сьогодні, — сказала дочка осміхаючись.

— Цур дурної-навісної! Хіба ж я оце за себе говорю? — сказала мати.

— А то ж за кого? — спитала дочка.

— Та за кого ж пак, як не за тебе!